

نقش فضای مجازی در امنیت اخلاقی خانواده

زهرا وفا^۱

چکیده

با توجه به اینکه خانواده اولین محیطی است که فرد در آن شروع به رشد و تعالی می‌کند، سلامت این نهاد مهم، نقش بنیادینی در سلامت اخلاقی فرد خواهد داشت. متأسفانه امروزه با توسعه و گسترش شبکه‌های اجتماعی، همچون تلگرام و اینستاگرام و... خانواده در معرض آسیب‌های اخلاقی فراوانی قرار گرفته و این مسئله در بسیاری از موارد به سستی و حتی از هم گسستگی روابط خانوادگی منجر شده است. می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین عواملی که باعث بروز آسیب‌های اخلاقی در خانواده‌ها شده نادیده گرفتن واقعیت و تأثیر عمیق فضای مجازی در شبکه‌های اجتماعی است. فضای مجازی در جایگاه یک رسانه و عضو جدایی ناپذیر خانواده‌ها، از نظر اخلاقی دارای کارکردی دوگانه است و بر اساس قوت و ضعف آگاهی اعضای خانواده در استفاده از آن، می‌تواند بستر شکل‌گیری فضائل یا رذائل اخلاقی شود. در این مقاله ابتدا به مفاهیم فضای مجازی می‌پردازیم و سپس تأثیرات آن بر امنیت اخلاقی خانواده را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

کلیدواژه: امنیت اخلاقی، خانواده، فضای مجازی

^۱. طلبه سطح ۲، حوزه خدیجه کبری (س)

مقدمه

امروزه ما در جامعه‌ای زندگی می‌کنیم که پیشرفت‌های علمی و تکنولوژیک تأثیر شگرفی بر نحوه زیست انسان داشته است. بخش اعظمی از دست آوردهای علم و فناوری در حوزه ارتباطات و وسایل ارتباط جمعی متجلی شده است برنامه‌هایی همچون تلگرام، واتساپ و اینستاگرام جهت ارتباطات میان افراد بر روی تلفن همراه و همچنین دسترسی به جامعه اطلاعاتی مجازی تقریباً برای همه اقشار جامعه امکان پذیر است. دسترسی اکثریت افراد جامعه به فضای مجازی فرصت‌های خوبی را برای ارتباطات سالم میان فردی و دسترسی به اطلاعات فراهم کرده است؛ اما در این میان نباید از اثرات مخرب فضای مجازی بر فرد و خانواده غافل بود. گاه شاهد ارتباطات غیر اخلاقی در فضای مجازی و استفاده از کانال‌ها و سایت‌های مستهجن توسط بسیاری از کاربران فضای مجازی هستیم که تأثیر زیادی بر تربیت فرزندان و از هم گسیختن نظام خانواده دارد.

امنیت دارای ابعاد زیادی مانند فردی، سیاسی، ملی، اجتماعی و اخلاقی و... بوده که هرکدام از اهمیت خاصی برخوردار است و یکی از نیازهای اصلی است که جامعه انسانی در همه ابعاد، به خصوص، در بعد اخلاقی و اجتماعی به آن نیاز مبرم دارد. افراد در جامعه از جهت اخلاقی باید ایمن باشند یعنی همان‌طور که جان انسان‌ها به امنیت نیاز دارد و کسی حق تعرض به آن را ندارد، از جهت اخلاق نیز باید مصونیت داشته باشند.

پیشینه این موضوع (نقش فضای مجازی در امنیت اخلاق خانواده) عبارت اند از:

1) در کتاب «اخلاق در فضای مجازی» به نویسندگی محمد حسین امامی، انتشارات سیمای فلق، 1396؛ به بررسی تعریف اخلاق و بی اخلاقی در فضای مجازی می‌پردازد و توضیح می‌دهد که آیا معیارهای اخلاقی جهان مجازی با معیارهای اخلاقی جهان واقعی متفاوت است یا نه و آیا می‌شود نظام اخلاقی مستقل برای فضای مجازی طراحی کرد؟

2) در کتاب «امنیت اخلاقی از دیدگاه رهبری» به گردآوری مجتبی جاویدی، انتشارات مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، 1389؛ به بررسی مفهوم امنیت اخلاقی، اهمیت وجود ایمان و اخلاق در جامعه، ریشه های نا امنی اخلاقی و... پرداخته شده است.

3) و همچنین در مقاله «نقش فضای مجازی در بروز آسیبهای اخلاقی خانواده» به نگارندگی رهام شرف، 1399، شماره سوم؛ موضوعاتی از جمله: آثار فضای مجازی، تبعات اخلاقی فردی و خانوادگی فضای مجازی و اثبات واقعیت فضای مجازی و ... را مورد بررسی خود قرار داده است.

بررسی نقش فضای مجازی در امنیت اخلاقی خانواده، امروزه نه یک موضوع اختیاری، بلکه یک ضرورت اجتناب ناپذیر و دارای اهمیتی حیاتی است. فضای مجازی به بخشی جدایی ناپذیر از زندگی روزمره تمام اعضای خانواده (کودکان، نوجوانان، جوانان، والدین) تبدیل شده است. این نفوذ عمیق، مستلزم درک تأثیرات آن بر بنیان‌های اخلاقی خانواده است. عدم درک این نفوذ و تأثیراتش، خانواده‌ها را در برابر تهدیدات اخلاقی پنهان و آشکار فضای مجازی بی‌دفاع می‌گذارد و می‌تواند به تدریج ارزش‌ها و هنجارهای خانوادگی را تخریب کند.

لذا اهمیت و جایگاه اخلاق در فضای مجازی روشن است و با عنایت به سخنان ارزشمند مقام معظم رهبری که فرمودند: «اگر من امروز رهبر انقلاب نبودم، رئیس فضای مجازی کشور میشدم».^۲

نگارنده را بر آن داشت که به بررسی موضوع نقش فضای مجازی در امنیت اخلاقی خانواده به روش کتابخانه‌ای بپردازد. این بحث به قدری مهم است که رهبر انقلاب آن را از اهداف نظام اسلامی و باعث پیشرفت و حرکت دانسته و از آن به عنوان ابزار نرم افزاری ایجاد تمدن نوین اسلامی یاد کرده اند.

^۲. بیانات رهبری: 1391/7/20

مفهوم شناسی

امنیت: در فرهنگ عمید به معنای ایمنی، آرامش و آسودگی، و در المنجد به معنای اطمینان و آرامش خاطر آمده است.

امنیت به معنای رهایی از ترس احتمالی یا فعلی و احساس تهدید و خطر دانسته‌اند؛ بنابراین، امنیت، حالت نفسانی و احساس درونی است که با منشأ و خاستگاه خارجی در درون انسان شکل می‌گیرد. البته این گونه نیست که این احساس باطنی و درونی، اعتباری باشد، بلکه امری حقیقی در درون انسان با خاستگاه خارجی است. وقتی شخص احساس امنیت می‌کند که خود را در حالتی می‌بیند که هیچگونه تهدید فعلی یا احتمالی را نمی‌بیند.³

آموزه‌های قرآنی، ایمان به اسلام را ایمان دانسته است؛ زیرا ایمان، امنیت حقیقی و پایدار در دنیا و آخرت را برای آدمی به ارمغان می‌آورد و هرگونه ترس از خشم الهی و افتادن در آتش دوزخ را ازدل فرد می‌رباید.⁴

اخلاق: اخلاق جمع خُلق به معنای شکل و صورت باطنی وجود آدمی است؛ چنان که خُلق به صورت ظاهری انسان مربوط است. خُلق گاهی به معنای قوای غریزی فطری و طبیعی و گاهی به افعال صادر از آنها گفته می‌شود.⁵

علم اخلاق علمی است که از خُلق و ملکات نفسانی بحث می‌کند. و علم به احوال قلب، یعنی صفات و ملکات پسندیده و ناپسند⁶ که انسان را به نجات، سعادت و قرب حق تعالی یا هلاکت و شقاوت می‌افکند.⁸

³. اسحاقی، گوهر عفاف، ص 57

⁴. انعام: 81-82؛ نحل: 112؛ سباء: 37

⁵. راغب، مفردات، ص 158

⁶. طباطبایی، المیزان، ج 1، ص 370

⁷. نراقی، جامع السادات، ج 1، ص 37

⁸. فیض کاشانی، الحقائق، ص 19

امام خمینی^(۹) خُلق را حالتی در نفس می داند که انسان را به عمل دعوت می کند و به واسطه ریاضت نفس، تفکر و تکرار به دست می آید. ایشان علم اخلاق را علم به منجیات و مهلکات خُلُق و تربیت قلب و ریاضت آن و همچنین علم به کیفیت تحصیل فضایل و رهایی از رذایل و علم به مبادی و شرایط آنها می داند.^۹

ملکات و صفات روحی و خصایص درونی که در انسان است؛ اخلاق نامیده می شود و به افعال و رفتاری که از این خلقیات نشأت می گیرد، رفتار اخلاقی می گویند که اگر در چهار چوب قوانین اسلامی باشد، اخلاق اسلامی نامیده می شود. توضیح این که علم اخلاق علمی است که در باره ملکات نفسانی انسان بحث می کند و او را از آثار رذایل و عادات زشت شیطانی آگاه می کند و برای رسیدن به هدف عالی که به دست آوردن فضایل اخلاقی است رهنمون می سازد. بنابراین اخلاق نمی تواند دانشی تجربی باشد بلکه مجموعه ای است از قول، نیت و عمل.^{۱۰}

ـ با توجه به ترکیب دو واژه امنیت و اخلاق می توان گفت که مراد از امنیت اخلاقی فراهم آمدن فضایی است که شخص از نظر نفسانی احساس می کند که اصول اخلاقی او مورد تهدید و خطر از سوی دیگران نیست

امنیت اخلاقی؛ نا امنی اخلاقی این است که مردم در محیط جامعه و در کوچه و خیابان نتوانند طبق اعتقادات، دین و ایمان خود، آسوده و بی دغدغه حرکت کنند و با مناظری مواجه شوند که وجدان دینی آنها را آزرده می کند. این از مقولات خیلی مهم است. مردم دوست دارند وقتی جوانانشان از خانه بیرون می روند و باز میگردند و با محیط اجتماعی مواجه می شوند، تأثیر ناخواسته و تأثیر اخلاقی بد روی ذهن آنها گذاشته نشود. لذا در محیط کوچه و خیابان، شما باید با همه چیزهایی که از نظر اخلاقی ممنوع و خلاف است، مقابله کنید؛ این جزو وظایف شماست. فرض بفرمایید کسانی در پارک ها و خیابان ها اشاعه فساد و هرزه گوی بکنند. این نکته از جمله نقاطی است که روی آن برنامه ریزی می شود؛ یعنی بی پرده گناه کردن و قبح گناه را از چشم ها ریختن و فضای عفت و عصمتی را که به طور طبیعی در محیط زندگی مردم مؤمن ما _ زنان شریف، مردان شریف، جوانان شریف _ وجود دارد، با تعرض و الواطی و کارهای زشت به هم زدن. این جزو وظایف شماست که با این کارها مقابله کنید. مخصوص تهران هم نیست مربوط به همه جای کشور است.^{۱۱}

^۹. خمینی، شرح چهل حدیث، ص 387-510

^{۱۰}. خادمیان نوش آبادی، عطر معصومیت، ص 87

^{۱۱}. جاویدی، امنیت اخلاقی از دیدگاه رهبری، ص 9

وحی می‌شنوند، کورکورانه آن را نمی‌پذیرند و بدون این که تفکر و تعقل کنند بیهوده و بی‌جهت، دل به آن نمی‌بازند، بلکه آن را با بصیرت می‌پذیرند و به حکمت آن ایمان آورده به موعظه آن متعظ می‌شوند و در امر خود، بر بصیرت و بر بینه ای از پروردگار خویش‌اند.^{۴۵} امام رضا^(ع) می‌فرمایند: آن کس که بدون بصیرت دست به کاری زند به کسی ماند که در بیراهه سیر کند هر چه تندتر گام بردارد از راه دورتر می‌شود. یکی از راهکارهای کارآمد مقابله با تبعات اخلاقی در فضای مجازی، بصیرت بخشی و آگاهی دادن به کاربران است. بسیار واضح و روشن است که بسیاری از فعالیت‌های تخریب‌گرایانه فرهنگ مذهبی که در فضای مجازی صورت می‌پذیرد، از سوی جبهه دشمنان اسلام و دین و معنویت طراحی و عرضه شده است و هدف آن‌ها نیز دور کردن کاربران مسلمان از معارف ناب اسلام و روی آوردن به اسلام آمریکا و از تضعیف عقاید کاربران است. اگر کاربری که قصد استفاده از فضای مجازی را دارد این مثل را به خوبی بداند در مقابل آن جبهه گرفته و هرگز تحت تأثیر این‌گونه آسیب‌ها قرار نخواهد گرفت.^{۴۶}

امام صادق^(ع) فرمودند: «أَلْعَالَمُ بِزَمَانِهِ لَا يَهْجُمُ عَلَيْهِ اللَّوَا بِسْ»؛^{۴۷} هر کس با اشراف اطلاعاتی به مسائل زمان و جریان‌ات خود آشنا شود، اشتباهات بر او غلبه نمی‌یابد و او را دچار خطا نمی‌کند.

^{۴۵} . طباطبایی، المیزان فی تفسیر القرآن، ج 15، ص 244.

^{۴۶} . نوروزی، کاظمی، شاه مرادی، راهکارهای تربیت دینی در فضای مجازی، ص 202-203.

^{۴۷} . الکافی، ثقة الاسلام، کلینی، ج 1، ص 26

نتیجه‌گیری

مقاله، نقش فضای مجازی در امنیت اخلاقی خانواده، از آنجایی که اهمیت خانواده تا جایی است که در قرآن شریف، خانواده محبوب ترین بنیاد اجتماعی معرفی شده است و همچنین رهبر معظم له اهمیت فضای مجازی را به اندازه اهمیت انقلاب اسلامی بیان کرده اند، برای آن که ارزش و قداست این بنیان محبوب پابرجا و محفوظ بماند، خدای متعال برای هر یک از اعضای خانواده، تکلیف، وظایف و حقوقی تعیین کرده است که رعایت آنها، موجب دست یابی خوانواده به آرامش و آسایش خواهد شد. خانواده به عنوان اولین نهاد اجتماعی که فرد در آن رشد می‌یابد نقش بنیادینی در شکل گیری هویت فردی و اجتماعی هر انسانی دارد بنابراین حراست از سلامت اخلاقی و روانشناختی خانواده در هر جامعه‌ای از اهمیت بالایی برخوردار است.

انسان موجودی اجتماعی است و برای رفع نیازمندی‌های خویش ناگزیر است با گروه‌ها و افراد مختلف در جامعه روابطی را برقرار سازد، بی شک فضای مجازی نظیر تمامی وسیله‌های ارتباط جمعی دیگر، دارای جاذبه‌ها و کارکردهای مثبت و منفی گوناگون است. انسان همانطور که در طعام خود دقت می کند، پیش از دریافت علوم و داده ها، باید به آن بنگرد و توجه کند و دقت نماید تا فاسد نباشد، گمراه کننده نباشد و به اعتقادات، اخلاق، ارزشهای دینی و شیوه صحیح زندگی و رفتار های او زیان وارد نسازد. این قانون فقط در مورد علوم منتشر شده، در فضای مجازی صدق نمی‌کند، بلکه در همه موارد باید انسان توجه کند تا آنچه به دست می‌آورد برایش مفید باشد.

با توجه به اثبات واقعیت مجازی و تحلیل دلایل نادیده گرفتن واقعیت این فضا، مشخص می‌شود که در بسیاری از موارد، عدم توجه به واقعیت تأثیر گذار فضای مجازی موجب بروز آسیب‌های اخلاقی فردی، اجتماعی و خانوادگی این فضا است. چنانچه گذشت فضای مجازی پدیده‌ای نوظهور است و همین مسئله باعث می‌شود تا در فهم ماهیت آن دچار اشکال شده و از آثار حقیقی آن غافل شویم. با توجه به مباحث مذکور به نظر می‌آید لازم است در رابطه با پسوند مجازی در عبارت فضای مجازی تأمل بیشتری صورت گیرد. کاربران فضای مجازی معمولاً عبارت فضای مجازی را در برابر فضای واقعی به کار می‌برند که این مسئله بر نادیده گرفتن واقعیت فضای مجازی و شناخت ماهیت آن اثرگذار است. بنابراین، بهتر است در گفتمان میان کاربران و متخصصان فضای مجازی، به جای اینکه این فضا در مقابل فضای واقعی به کار رود، در برابر فضای خارجی مورد استفاده قرار گیرد و به این نکته توجه شود که فضای خارجی و فضای مجازی از این جهت که واقعی و منشأ آثار مثبت و منفی هستند، تفاوتی با یکدیگر ندارند.

خانواده می تواند کانونی باشد برای پرورش عشق و محبت و تربیت فرزندان صالحی که در راستای پیشرفت جامعه و کشور خود تلاش کنند. همچنین خانواده می تواند به مکانی بدل شود که منشا تمام فسادها در جامعه باشد. چیزی که بسیار اهمیت دارد این است که انتخاب ما کدام است. دوست داریم خانواده ای داشته باشیم که منشا خیر و برکت باشد یا فساد؟

پس در این صورت اگر فضای مجازی را یک کتابخانه قلمداد نماییم که هم کتاب هدایت دارد و هم کتاب ضلالت، باید با راهکارهای مطلوب از جمله: فرهنگسازی استفاده بهینه و درست از امکانات فضای مجازی، ترغیب به استفاده کمتر از فضای مجازی و ایجاد جایگزین، تقویت عقاید و باورهای دینی، نظارت و همراهی در استفاده از فضای مجازی، تولید و توسعه تولیدات فرهنگی متناسب با دین اسلامی در فضای مجازی و نحوه ی استفاده صحیح از آنها، آموزش داده شود تا کاربران برای در امان ماندن از تبعات اخلاقی از فضای مجازی با بصیرت و آگاهی وارد فضای مجازی شوند و از خود و خانواده در قبال اثرات نامطلوب محافظت کنند.

در موضوع نقش فضای مجازی در امنیت اخلاقی خانواده، برای ایجاد امنیت اخلاقی در خانواده راهکارهایی وجود دارد که عده ای را در مقاله حاضر ذکر نمودیم، در دایره این مقاله نمی گنجد که به بررسی همه این موارد پرداخته شود علاوه بر این، پیامدهای عدم رعایت این اصول اخلاقی هم وجود دارد که پژوهشگران می توانند این موارد را مورد بررسی خود قرار دهند.

فهرست منابع

کتابها

* قرآن

1. اسحاقی، سید حسین، **گوهر عفاف (پژوهش در باره حجاب)**، قم: انتشارات موسسه بوستان کتاب، 1387
2. احمد زاده کرمانی، روح اله، **باز اندیشی در فرهنگ و رسانه**، بی جا، چاپار، 1390
3. جاویدی، مجتبی، **امنیت اخلاقی از دیدگاه رهبری**، بی جا، مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، 1389
4. جاویدی، مجتبی، **امنیت اخلاقی از دیدگاه رهبری**، بی جا: انتشارات مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی، 1389
5. حسینی، سید بشیر؛ حق پناه، حسین، **150 هشتک نهضت سواد رسانه ای**، بی جا، رواق اندیشه، 1394
6. خادمیان نوش آبادی، حسین، **عطر معصومیت**، قم: انتشارات مشهور، 1384
7. خمینی، روح اله، **شرح چهل حدیث**، قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول، 1317
8. رضا نژاد، غلامحسین، **اصول علم بالاغت در زبان فارسی**، تهران: انتشارات الزهراء، 1367
9. روکسی، اما، **اخلاق فناوری اطلاعات از آغاز تا امروز**، مترجمان: جواد طاهری؛ مجتبی اعتمادی نیا؛ مهشید الوندی، قم: انتشارات دانشگاه قم، 1393
10. ساروخانی، باقر، **جامعه شناسی ارتباطات**، تهران: انتشارات اطلاعات، 1390
11. شهریاری، حمید، **اخلاق فناوری اطلاعات**، قم: انتشارات دانشگاه قم، 1388
12. طباطبایی، محمد حسین، **المیزان فی تفسیر القرآن**، ترجمه: مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، قم: بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی، 1367.
13. _____، **تفسیرالمیزان**، قم: انتشارات اسلامی، 1374

14. فیض کاشانی، محمد، **الحقایق فی محاسن الاخلاق**، مترجم؛ حمیدرضا، صادقی، بی جا، ایت اشراق، 1392

16. لاریجانی آملی، صادق، **فلسفه علم اصول**، قم: انتشارات مدرسه علمیه ولی عصر، 1394

17. مصلح، جواد، **ترجمه و تفسیر شواهدالربوبیه ملاصدرا**، تهران: انتشارات سروش، 1385

18. نراقی، مهدی، **جامع السادات**، مترجم: کریم فیضی، بی جا، قائم آل علی، 1394

مقالات

1. آل بویه، علیرضا؛ شاملی، علی اکبر؛ "اعتیاد اینترنتی از منظر اخلاقی و آسیبهای آن"، شماره 3، 1395

2. ابراهیم زاده، رضا؛ قلیزاده؛ شادی، "معلم و دانش رسانه ای"، بی جا، بی تا.

3. مهدی زاده سیراج، ملیحه، "تحلیل معنایی مجاز. مجموعه مقالات کنفرانس زبان شناسی نظری و کاربردی"، شماره 91، 1379

4. نوروزی، مجتبی؛ کاظمی، ابوالفضل؛ شاه مرادی، فاطمه؛ "راهکارهای تربیت دینی در فضای مجازی با تأکید برآموزه های قرآن و سیره رضوی"، بی نا، 1395.

5. موظف رستمی، محمد علی، "نقش سایبر و فضای مجازی در جذب نوجوانان به مسجد"، دفتر مطالعات و پژوهشهای مرکز رسیدگی به امور مساجد، 1401

6. شرف، رهام، "نقش فضای مجازی در بروز آسیب های اخلاقی خانواده"، شماره 3، 1399